

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományok Doktori Iskola
Társadalom- és gazdaságtörténeti Doktori Program

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Csekő Ernő

A DUALIZMUS KORI ELIT TOLNA MEGYÉBEN

Témavezető:

Dr. Kövér György DSc, egyetemi tanár

Társadalom- és gazdaságtörténet Doktori Program

Dr. Kövér György DSc, egyetemi tanár

A bizottság elnöke:

Dr. Bácskai Vera DSc, professor emerita

Hivatalosan felkért bírálók:

Dr. Halmos Károly PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Gaál Zsuzsanna PhD

A bizottság további tagjai:

Dr. Csapó Csaba PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Tóvári Judit CSc, főiskolai tanár

Dr. Erdődy Gábor DSc, egyetemi tanár (póttag)

Dr. Tóth Zoltán DSc, egyetemi tanár (póttag)

2014

Értekezésünkben Tolna megye dualizmus kori elitjével foglalkozunk. Ennek során a vizsgálandók körét a törvényhatósági bizottság (megyebizottság) 1872-1918 közti személyi állományában határoztuk meg. Az egykorú törvényi szabályozás szerint ez felerészben a legnagyobb adófizetők közül kikerülő *virilis* tagokat, felerészben pedig a választás útján bekerült *választott* tagokat jelenti. A virilis és választott tagok foglalkozás szerinti összetételének, társadalmi rétegződésének, lakhely szerinti megoszlásának, s annak időbeli változásának elemzésén, bemutatásán túl, értekezésünk kitüntetett célja szerint, foglalkozunk a törvényhatósági bizottság döntéshozatali mechanizmusával, a megyei eliten belül kirajzolódó belső választóvonalakkal. Az értekezés utolsó harmadában a megyei elitrétegek politikaszervező, politikai intézményrendszert működtető szerepének bemutatása mellett településszervező és településfejlesztő erejére is rámutatunk.

xxxx

Az addig jobbra ideológiai alapú megközelítésekhez képest Vörös Károly 1970-es években folytatott viriliskutatásai irányították a figyelmet a dualizmus kori elit strukturális vizsgálata felé. Vörös Károly Budapestre vonatkozó nagy jelentőségű kutatásai nyomában, jószerint az általa kialakított módszertani eljárások követésével több vidéki város, így Pécs (Bérdi József), Hódmezővásárhely (Gyáni Gábor), Miskolc (Tóvári Judit) kapcsán készültek tanulmányok, feldolgozások. E munkák, illetve további követők a virilis jegyzékek adta forráslehetőségek felhasználása mellett egyben kijelölték az elemzés alá vont gazdasági elit határát is. Időben később, 2002-ben jelent meg Szakál Gyula Győrre vonatkozó feldolgozása, mely a virilis jegyzék által kijelölt, s kialakult módszertanon lazítva, az átfogóbb, strukturális vizsgálatoktól haladt – a téma kifejtése szerint is – a kisebb struktúrák, egyéni életutak, illetve mentalitás, politikai értékválasztás irányába.

A dualizmus kori elit vizsgálata terén a legújabb feldolgozások (Takács Tibornak Nyíregyháza, Horváth J. Andrásnak pedig Budapest kapcsán írt monográfiái) nem elsődlegesen a gazdasági elitként azonosították a viriliseket, s tárgyukat nem csupán azok összetételének elemzésében, annak időbeli módosulásának bemutatásában, s amögött meghúzódó gazdasági-társadalmi folyamatok megragadásában határozták meg, hanem a virilizmus intézményének lényegéhez igazodva, kitüntetett figyelmet fordítottak virilisként gyakorolt városigazgatási, városfejlesztési feladataiknak, tevékenységüknek. Ennek során pedig az önkormányzati testületek választott tagjait is elemzésük hatókörébe bevonva, már nem csak a virilisek képezték az elemzett helyi elit tagjait, amely e munkákban már döntéshozó, városvezető, vagy éppen uralmi elitként jelenik meg előttünk.

Amint a felsoroltakból kitetszik, az elmúlt időszakban a virilisekre, vagy újabban a választott tagokra (törvényhatósági választásokra) vonatkozó feldolgozások, illetve az együtt történő elemzésükre példát szolgáltató munkák (Takács Tibor, Horváth J. András) tárgyát kivétel nélkül

városok (törvényhatósági jogú, illetve rendezett tanácsú városok) képezték. Ismereteink szerint megyékre vonatkozó, megyei virilis jegyzékekre alapozott kutatások eredményei eddig csak egy-két rövidebb tanulmányban láttak napvilágot (Kosján László Nógrád megyei gazdasági elitről /1987/, Takács Péter Szabolcs megyei virilisekről írt tanulmányai /1990/).

Egy-egy megye dualizmus kori elitjére vonatkozó kevés számú tanulmány miatt munkánk során nem álltak rendelkezésünkre kikristályosodott feldolgozási elvek, így sok esetben járatlan utakon kellett haladnunk, és elképzelhető, hogy egy-egy alkalommal nem is legjobb utat találtuk meg. Ugyanakkor munkánk során nagy segítségünkre volt, és kiemelten támaszkodtunk Glósz Józsefnek és Gaál Zsuzsannának Tolna megye középbirtokos nemességéről született műveire, monográfiáira, számos tanulmányukra. Haszonnal forgattuk Cserna Anna és Dobos Gyula szintén a középbirtokos réteghez tartozó családokról írt munkáit. A kutatás egyes időszakaiban, s főleg Szekszárdra vonatkozóan megkerülhetetlenek voltak Tóth Zoltán Szekszárd társadalmi rétegződéséről írt művei. Az értekezés közigazgatástörténeti vonulatához sok segítséget nyújtottak Horváth Árpádnak a megye neoabszolutizmus kori közigazgatását tárgyaló, illetve az 1865-1871. évi átmenet éveiről, valamint a törvényhatósági törvény végrehajtásáról írt tanulmányai.

XXXX

A vizsgálat alá vett személyi kört a korszak legelső éveire tekintettel részletesebben taglaltuk, a későbbi, évtizedeket átfogó, inkább tendenciák megvilágítására törő elemzés helyett itt a személyekre (is) fókuszáló megközelítést helyezve előtérbe. Tettük ezt az első törvényhatósági bizottság köztörténeti jelentősége miatt is. Ezzel kapcsolatosan a megyebizottság létrehozásának menetére, megalakulása körüli előkészületekre is részletesen kitértünk. Itt egyrészt a virilis jegyzék összeállítása során felhasznált forrásanyag (adóhivatali listák, pénzügyigazgatósági összesítő névjegyzék, községi, valamint adóhivatali bizonyítványok, virilis jegyzék-tervezet, stb.) részletes kiértékelését, forráskritikáját adtuk. Másrészt a jegyzék összeállításának többfordulós folyamatát, a különböző lépcsőfokokra kitérve, külön-külön hozott példákkal igyekeztünk szemléletessé tenni, valamint a beadott felszólamlások ismertetése által az összeállításnál elkövetett legtipikusabb hibákat bemutatni. Mindezek után, még ehhez a fejezethez kapcsolódóan, vettük részletetekbe menő vizsgálat alá, hogy mekkora az a személyi kör, akiknek vagyonuk, jövedelmük, végeredményben fizetett adójuk alapján ugyan a virilis jegyzéken lenne a helyük, de valamely okból mégsem kerültek fel oda, nem éltek, illetve nem élhettek virilis jogukkal. A viriliskutatás – másképp: a társadalmi, gazdasági elit virilis jegyzékekre alapozott vizsgálatának – története során elsőként a konkrét személyek szintjén, jóformán egyenként kíséreltük megragadni, hogy kik és milyen okokból maradtak távol a megyei virilis tagságtól, maradtak le a virilis jegyzékről. Ezzel a valósághoz közelítő képet adtunk arról, hogy mekkora azok száma, s az általuk fizetett adó nagysága, akik nem jelennek meg a virilis jegyzéken.

A távolmaradás okaként négy csoportba – amelyek megközelítőleg egyben eltérő társadalmi rétegeket is megjelenítettek – sorolt adófizetők külön-külön történt ismertetését és számbavételét követően elvégzett összegzés figyelemre méltó eredménnyel zárult. Így a fizetett adó értéke alapján potenciálisan számba jöhető, ugyanakkor a virilis jegyzéken nem szereplő, arra fel nem került adófizetők összlétszáma a – jegyzékre felvett – virilisek 220 fős személyi körének a felét tette ki (110 fő), s míg az 1872. évi virilis jegyzéken szereplő 220 rendes tag – levonva az értelmiségiek adójának kétszerezéséből származó pluszértékeket – összesen 114 984 ft adót fizetett, az említett 110 adózó által fizetett adó összértéke 66 711 ft, azaz a 220 virilis által fizetett adó összegének 58 %-a volt.

Mindebből a virilis jegyzék forrásértékére, illetve a jegyzéken szereplők gazdasági, vagyoni elittel történő megfeleltetésének korlátozottságára vonatkozó konklúzió levonása mellett továbbiakat kell kiemelnünk. A négy csoport közül – mint a kétszeres adóbeszámítás miatt lemaradók; az egyedülálló nők; a megyebizottsági tagságot nem ambicionálók; a több törvényhatóságban nagy vagyonnal bíró nagybirtokosok, arisztokraták – kétségtelenül az utóbb említett, vagyoni, gazdasági erejében legerősebb nagybirtokosok távolmaradása bírt a legnagyobb jelentőséggel, annál is inkább, mert az nem csupán az 1872. évre volt érvényes. A nagybirtokosok virilis jegyzéktől való távolmaradása – egy személy csak egy törvényhatóságban lehetett virilis – eredményeként az arisztokrata családok tagjai a dualizmus időszakában a korábbiaknál jóval kisebb szerepet játszottak a megye köz- és politikai életében. Ennek megfelelően a vármegye irányítása, az érvényesülő politikai irányvonal meghatározása, a helyi közélet ethoszának alakítása a középbirtokos réteg privilégiuma maradt, sőt, még a megelőző évtizedekhez képest is zavartalanabban érvényesült. Harmadrészt a nagybirtok jellemzően nem rendelkezett közvetlen – azaz a tulajdonos személye általi – képvisellel a vármegyei közgyűlésben, ehelyett erről csak áttételesen, a bérlők révén beszélhetünk, akik persze saját rétegérdekeik képviselői voltak elsősorban.

A választott törvényhatósági bizottsági tagok kapcsán az 1871 novemberében tartott törvényhatósági választásról szólva, a 42 kerület, 3 alkerület főbb adatai és a választási részvétel értékei ismertetése mellett a választás menetéről, illetve az abban észlelt hiányosságokról, szabálytalanságokról írtunk elsősorban.

Az értekezés e részének második és harmadik fejezetében előbb az 1872-ben felálló első törvényhatósági bizottság összetételét elemeztük, melynek során a foglalkozási, társadalmi megoszlás mellett a megyebizottság összetételét az 1867-1871 között működő állandó bizottságéval is összevetettük, amelyből többek közt az is kiderült, hogy a dunaföldvári járás – a megye népességén belüli részesedését messze felülmúló – magas, 32 %-os reprezentációja a törvényhatósági bizottságban is konstans elem maradt. Ebben a járás településeinek virilisek közti kiemelkedő reprezentációja játszott szerepet. Ez, amellet hogy a megye négy jelentős mezővárosa közül kettő (Dunaföldvár és Paks) a járás területén feküdt, elsősorban annak volt köszönhető, hogy a megye közbirtokosságainak túlnyomó része – és ráadásul a nagyobbak – e járásban volt található. Az így kibontakozó képet a

közbirtokos települések virilisek közti kezdeti magas részesedésének a vizsgált korszakban megfigyelhető térvesztése teszi árnyalttá.

A virilis és választott bizottsági tagok összetételében érvényesülő dualizmus kori főbb tendenciák tárgyalását külön-külön végeztük el, amelyeket egy-egy részfejezet erejéig, kisebb földrajzi egységek szintjén mélyítettünk el. Így a virilisek kapcsán, a köztük a korszakban végig legnagyobb részarányal bíró megyeszékhely, Szekszárd megyei virilisei kerültek görcső alá, míg a választott tagokhoz kapcsolódóan egy kistájra, Sárközre végeztük el a vizsgálatot.

xxxx

A harmadik részben a megyei elitben a vármegye önkormányzati feladatainak gyakorlása – a törvényhatósági bizottság napi működése – során kibontakozó belső választóvonal feltárására tettünk kísérletet. Figyelmünket egyrészt arra irányítottuk, hogy a reformkorban megfogalmazódó polgári átalakulás programjában előkelő helyet elfoglaló cél, a megyeszervezet népképviselési alapra helyezése, végül milyen keretek és korlátok közt érvényesült Tolna megyében a dualizmus korában. Másrészt kiemelten foglalkoztunk a disszertáció e részében azzal, hogy a törvényhatósági bizottság, valamint a kebelén belül alakított testületek mindennapi működésük során a közigazgatási és önkormányzati feladataik ellátásán túl, milyen társadalmi, politikai értékek hordozói voltak az elemzett korszakban.

A legfőbb polgári szabadságjogok 1848-ban történt kimondásával, kodifikálásával nem csupán az országgyűlés helyezettett népképviselési alapra, de a népképviselés elvének a megyeszervezetbe történő beépítése is megkezdődött. A magyar szabadságharc, az önálló magyar állam elbukásával, a neoabszolutista rendszer térnyerésével ez a folyamat ugyan megszakadt, de az 1870:XLII., törvényhatóságokról szóló törvény révén végül időtálló formát kapott. S mindez akkor is jelentős változás, ha a törvényhozók jogalkotásukban a népképviselés elvét messze nem teljesítették ki, sőt annak érvényesülése elé komoly korlátozó tényezőket emeltek. Ezeket az értekezésben – Tolna megye példáján bemutatva – részletesen ismertettük. A virilizmusnak a népképviselés elvével ütköző gyakorlata, s annak torzító hatásai részletes taglalása mellett írtunk a törvényhatósági választásokba épített korlátozó tényezőkről. Így a választójoggal rendelkezők magas cenzus miatti alacsony számáról (felnőtt férfiak alig több mint 25 %-a), a kerületek beosztásának, mandátumok elosztásának elmaradt kiigazítása miatt keletkezett torzulásokról, arról, hogy egy-egy, háromévenként sorra kerülő választás során, csak a választás alá eső, hat évre szóló mandátumok felét töltötték be. A népképviselés gyenge érvényesülését jelezte – s egyúttal eredményezte – a korszak nagyobbik részére jellemző (1877-1898 közötti) igen alacsony részvétel. De a népképviselés érvényesülésének korlátját jelentette az olyan csekély, technikai jellegűnek gondolt megoldás is, mint a választás alá eső tagok, előbb említett, időben elcsúsztatott választása. Így az 1905-1906. évi alkotmányos válság idején, hiába aratott elsőprő győzelmet 1905 januárjában Tolna megyében az egyesült ellenzék, az 1905. év jelentős részében a megyebizottság többsége még mindig a szabadelvű párt felé orientálódott, nem utolsó sorban azért,

mert a választott tagok felét a szabadelvű kormánypárt hosszú idő utáni legsikeresebb időszakában, az 1901-es törvényhatósági választáson bekerültek adták.¹

A fejezet második felében a törvényhatósági bizottság összetételével foglalkoztunk, méghozzá a II. rész megfelelő fejezetéhez (II.C) képest ezúttal a törvényhatósági bizottságra – a gyakorlatban szerves egységként eljáró – önkormányzati testületként tekintve, annak virilis és választott tagjait együtt elemeztük. Az 1872-ben három legnagyobbként azonosítható, közel egyenlő számú (egyaránt 110-110 tag feletti) foglalkozási csoport, úgymint a földbirtokosok, értelmiségiek, földművesek, ugyan az elemzett korszakban végig megőrizte kiemelt helyét, ugyanakkor az eltelt évtizedek során jelentős, egyben eltérő irányú tendenciák mentek végbe bizottságbeli reprezentációjukban. Ellentétes parabolát leírva az 1880-as évek közepére az értelmiségiek száma 185 főre nőtt (elsősorban a választás útján bekerülő községi jegyzők, vármegyei tisztviselők megugró száma miatt), míg a földműveseké 80 fő alá csökkent, ahonnan a századvég, illetve a századelő egyre élesedő szociális feszültségeinek, és a színre lépő gazdamozgalmaknak betudhatóan számuk a korszak végére újra 100 fölé (1915: 121 fő) emelkedett. Az értelmiségiek száma pedig 148 főre csökkent. A földbirtokosok száma ezzel szemben lineárisan 59 főre csökkent, amely folyamat inverzének a földbérlők számának – szinte kivétel nélkül virilisek közötti előretörésüknek köszönhetően – töretlen emelkedése (13-ról 44-re) feleltethető meg. A megye előbbi adatokból is kitűnő agrárjellegét húzza alá, hogy úgy az iparosok, gyárosok, mint a kereskedők – ideszámítva a vendéglátás és a hitelélet képviselőit – száma stagnáló értéket mutat, előbbiek száma 10-20, utóbbiaké 30-40 között mozgott. Míg a földbérlők és a földbirtokosok jellemezően a virilizmus révén, addig a földművesek döntő része a választás útján jutott a megyebizottságba.

Az értelmiségiek kezdetekben közel egyenlő megoszlása (59-55) idővel a választottak felé billent el, amely egyrészt az értelmiség azon csoportjai növekvő részarányának volt betudható, akik jövedelmük, vagyonuk alapján nem kerülhettek a virilisták közé: a községi és körjegyzők népes serege, tanítók, valamint a korabeli mezőgazdasági értelmiséget jelentő tisztartók, intézők, gazdatisztek. A választottak között az értelmiség részéről még jelentős számban voltak jelen a hivatalviselő, alkalmazotti rétegek előbbieknél magasabb státusú csoportjai, mint a bírók és vármegyei tisztviselők. Ennek ellenpontjaként a vagyonuk, jövedelmük alapján bekerülők többségét az önálló ügyfélkörrel (is) rendelkező szabadfoglalkozású értelmiségiek (ügyvédek, orvosok, mérnökök) – ide számítva a gyógyszerészeket is – tették ki.

A népképviselőt érvényesülésének kérdéséhez visszakanyarodva, 1848 előtti megyéhez képest mégiscsak történeti léptékű változás történt: a vármegye életében, irányításában az addig privilegizált nemesség mellett ettől kezdve ugyanazon joggal vettek részt a korábban ebből kizárt polgári, paraszti (nem olyan rég még jobbágyi) rétegek, vagy a svábság, zsidóság képviselői, tagjai. A megye népességében betöltött számarányához képest igen figyelemre méltó számban képviseltette

¹ Az 1904 végére eső törvényhatósági választáson értelemszerűen csak a mandátumok felét töltötték be.

magát a zsidóság, amely az 1861-ben megalakított – s illetve 1867-1871. közt működő állandó bizottmányban – sem nyert még képviseletet, de amelynek megyebizottságbeli száma a vizsgált időszakban 50-80 fő között alakult. Kiemelendő, hogy mindezek mellett és ellenére a vármegye irányítása a gyakorlatban továbbra is az azt korábban is irányító középirtokosság kezében maradt, ennek egyik biztosítékát az ötven körüli számban bekerült községi- és körjegyzők, s a szintén nagy számban bekerült vármegyei tisztviselők által alkotott, olykor a választott tagok 30 %-át is kitevő blokkja jelentette.

Terjedelmes részfejezetben vizsgáltuk a megyebizottság kebelén alakított legfontosabb, operatív jellegű testületeket (állandó választmány, központi választmány, igazoló választmány, állandó bíráló választmány, közigazgatási bizottság) A korszak egészére elmondható, hogy e testületek munkájában a választott tagok végig kisebbségben és csökkenő számban vettek részt. Számuk és részarányuk meglehetősen elmaradt a virilis tagokhoz képest, ráadásul az idő előrehaladásával ez még további csökkenő tendenciát mutatott. Az állandó választmány és a központi választmány összetételének részletes vizsgálatát követően megállapíthatjuk, hogy e fontos testületeknek az elfoglalása jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a középirtokos, illetve nemesi elit az 1848 előttiéhez képest nagy számban bekerült új társadalmi rétegek, csoportok jelenléte ellenére a dualizmus korában végig megőrizte vezető pozícióit, s hogy a megyebizottság egészét ellenőrzése alatt tartotta. Mellettük helyet és teret csak az értelmiség – részben nemesi háttérű – reprezentánsai kaptak. Időben előrehaladva fontosságuk és befolyásuk növekedése konstatálható. A háromévenként választott testületekre a feltűnően kis mértékű fluktuáció miatt jellemző nagyfokú stabilitás, és a gyakori többes tagság – több esetben egyszerre három, négy testületben – a szóban forgó testületek személyi állományának erőteljes koncentráltságát, illetve beszűkülését eredményezte.

Még a disszertáció ugyanennél a részénél, egy külön fejezetben foglalkozunk a törvényhatósági bizottság politikai megosztottságával, a törvényhatósági pártokkal. A megyebizottságon belül a korszak elején a kormánypárt és ellenzék közötti kiegyensúlyozottnak mondható erőviszonyok a pártfúziót követően változtak meg. Az 1875-ben széles alapokra helyezett új kormánypárt létrejöttével Tolna megyében is kialakult az elsöprő kormánypárti többség. Ráadásul a népképviselő elvének – bemutatott – korlátozott érvényesülése miatt a dualizmus kori megyebizottságok összetétele gyakran a korabeli képviselőválasztások eredményeiben tükröződő erőviszonyokat sem képezte le, így a függetlenségi pártnak 1896-tól a képviselőválasztásokon rendre megmutatkozó megyebeli fölényét sem. Ami némelykor a megyebizottsági függetlenségi ellenzék feloldódásával fenyegetett, mindezt a megyegyűlésen kötetett szabadelvű-függetlenségi „kiegyezési szisztémáról” felröppent híresztelések jelezték.

XXXX

A disszertáció negyedik részében a dualizmus kori képviselőválasztásokat, valamint az ott indult jelöltek, illetve megválasztott képviselőket a középpontba állítva a megyei elitrétegeknek a

politikai intézményrendszer működtetésében játszott szerepét igyekeztünk megvilágítani. Elsőként a pártrendszer fő pólusait adó két politikai erő, a szabadelvű, illetve függetlenségi párt pártszervezési gyakorlatának, és eltérő sajátosságainak egy-egy példával történő megvilágítása után – egy külön fejezetben – a választói magatartásnak a dualizmus kori választások során kirajzolódó területi különbözőségeit, illetve jellegzetességeit igyekeztünk megragadni.

Mindezeket követően egy újabb fejezetben a képviselőjelölteket, illetve a megválasztott képviselőket vettük górcső alá. A pártkötődés mellett kiemelten vizsgálva társadalmi állásukat, foglalkozási, illetve lakóhely szerinti megoszlásukat, valamint az azokban bekövetkezett változásokat. Már a választói magatartás alakulásának elemzésekor is kiemelt jelentőségűnek bizonyult 1884. évi választás, amely többek közt elsőként mutatott rá élesen a pinchelyi és szakcsi választókerületeknek a megye másik négy kerületétől eltérő politikai értékvilágára. Az Istóczy Győző vezette antiszemita mozgalom által felfokozott hangulatban tartott 1884-es választáson a megyében súlyos vereséget szenvedett az addig domináns szabadelvű párt, amelynek egyértelmű – s nem csak egy választásra szóló – kárvallottjai a megye politikai életében meghatározó középbirtokos családok voltak. Pedig ezt megelőzően, az 1869-1881 közt tartott öt képviselőválasztáson a megye hat választókerületében megválasztott harminc képviselő közül huszonhárom esetben szabadelvű, s közülük húsz alkalommal megyebeli középbirtokos család (Dőry, Perczel, Szeniczey, Vizsolyi, Simontsits) tagját választottak képviselővé. Ha az ezeken a választásokon vereséget szenvedett nem nagyszámú szabadelvű párti, illetve elődpárti (Deák-párt) jelöltet is ideszámítjuk, akkor a mezővárosi kismemesség egy-két képviselőjével kiegészült középbirtokosság, személyi állományában, hagyományában a század első felében gyökerező, a vármegye municipiális tradícióihoz igazodó összetételt konstatálhatunk.

Ugyanerre az időszakra vonatkozóan a függetlenségi párti (vagy elődpártja: szélbali) jelöltek egy része szintén a megyebeli középbirtokosság köréből került ki, igaz annak az előbbieknél kisebb anyagi erejű, kevésbé tekintélyes képviselőiről (Szluhák, Forster Benő) van szó. Mellettük már nagyobb számban tűntek fel, az ugyan részben nemesi származású, de már értelmiségi pályán, általában jogi végzettséggel, bírói vagy közigazgatási beosztásban ténykedő, de leginkább ügyvédi praxist folytató jelöltek. Az említett 1884-es választásokkal bekövetkező cezúraváltás további fontos eredményének azt tekinthetjük, hogy a Tolna megyei képviselők személyében 1887-től nagyfokú stabilizálódás történt. Gyakorlatilag a megye hat kerületéből négy, utóbb összesen öt kerületben hosszú időre, sok cikluson keresztül, ugyanazon személy birtokába került a mandátum (öt, illetve hat, csak egyedül Rátkay László esetében négy ciklusra). Köztük a megye bevett, befolyásos középbirtokos családjai köréből már csak egy személyt találunk, Perczel Dezső későbbi belügyminisztert, házelnököt. Szluha István földbirtokos mellett még dr. Kammerer Ernő történész-muzeológusról, valamint Boda Vilmos és Rátkay László ügyvédekről van szó. A Tolna megyei képviselők személyi állományának hosszú időre való stabilizálódásával együtt járt a megyén kívüli jelöltek számának ugrásszerű növekedése. Ezt alapvetően két okkal magyarázhatjuk. Egyik, hogy a biztos mandátumúnak tekinthető kerületekben a kevés eséllyel kecsegtető küzdelmet a helyi

potentátok nem vállalták fel, s így a remények egy-egy megyén kívüli, vagy épp központi jelölthöz kapcsolódtak. A központi jelöltek másik csoportja a Néppárthoz kötődött. Az egyházpolitikai viták és törvénykezés hatására felekezeti alapon szerveződő párt már túllépett a korszakban szokásos honorácior jellegű választási párt modelljén. Így a Néppárt 1896-os választáson megyében induló öt jelöltje közül hármat a párt életében kitüntetett szerepet játszó központi iroda delegált a megyébe.

Természetesen az utóbb említett jelöltek általában nem rendelkeztek Tolna megyéhez fűződő szorosabb kapcsolatokkal, s egy-két kivételtől eltekintve nem is indultak reális eséllyel. Közülük az egyetlen sikerrel járó jelöltnek Pichler Győző, Kossuth Ferenc személyi titkára bizonyult, aki 1896-ban és 1901-ben, az ekkoriban egyetlen nyitott kerületnek számító kölesdiben diadalmaskodott. A megválasztott képviselők, és a dualizmus korának első évtizedeiben még a vesztes jelöltek többsége is szinte kivétel nélkül a megyei elitnek volt a tagja (egyaránt törvényhatósági bizottsági tagok). A középbirtokos réteg és/vagy családok képviselőinek a képviselőválasztások terén 1880-as évek végére megfigyelhető visszaszorulásával egyidőben a megye országgyűlési képviselői között az értelmiségi foglalkozásúak tettek szert meghatározó súlyra. Dr. Kammerer Ernő, Rátkay László és Boda Vilmos, a régi történelmi múltra visszatekintő középbirtokos családoktól elmaradó társadalmi státusuk ellenére szintén beemelt tagjai voltak a megyebizottság (törvényhatóság bizottság) kebelében alakult, politikai jelleggel bíró, szűkebb, operatív testületeknek, mindenekelett az állandó választmánynak, illetve a központi választmánynak. Rátkayra és Bodára ez úgy is igaz, hogy mindketten az ellenzéki függetlenségi Kossuth-párt tagjai voltak.

xxxx

Témánk kifejtésének utolsó részében a megyeszékhely, Szekszárd példáján mutatjuk be, hogy a helyi, települési önkormányzatokban – elsősorban a községi virilizmus intézményének révén – is helyet foglaló elit tagjai milyen település-fenntartói és -fejlesztői feladatokat láttak el. Elmondható, hogy az 1905 előtti nagyközségi képviselőtestület felét alkotó 20 virilis – egy-két fő eltéréssel – a megyei virilisták közé került 30-40 legnagyobb szekszárdi adófizető élmezőnyét, derékhadát adta. Az 1905-ben r.t. várossá váló település jóval nagyobb képviselőtestületének 68 virilistája közül már csak a jegyzék első felében szereplő 35-40 került be egyúttal a megyei virilisek közé.

A helyi virilisek túlnyomó része a városi létformájú rétegekből (értelmiség, hivatalnokréteg, kereskedők, kézművesipart meghaladó iparosság, vállalkozók) verbuválódott. A település korabeli társadalomszerkezete, nevezetesen az agrárnépesség nagy száma, miatt különösen fontos szerep hárult rájuk Szekszárd dualizmuskori fejlődésében. Bár több, a város fejlődését hátráltató körülmény miatt a virilisek gazdasági ereje elmaradt számos dunántúli várostól, ezáltal a város gazdasági életének fejlesztésében is mérsékeltebb szerepvállalásra voltak képesek, a rendezett tanácsú városi cím 1905-ben történt elnyerése, és az azt megalapozó városiasodás jelentős mértékben a virilistáknak volt köszönhető. Ez nemcsak a helyi adóból – legnagyobb adófizetőkről lévén szó, érthető módon – való nagyobb, a város egészét tekintve jelentős részesedésük miatt mondható el. Hiszen a

képviselőtestületben bírt, a választott tagokkal szembeni nagyobb befolyásuknál fogva, és egyéb közéleti és társadalmi pozícióikra támaszkodva, a várospolitika meghatározó alakítójaként is jelentős szerepet vállaltak a városiasodás, a várossá válás folyamatában.

Gyakorlatilag kijelenthető, hogy a virilisták, a város életében más szempontból is fontos – megyeközponti szerepből kifolyólag relatíve nagy számú – tisztviselői, hivatali réteggel kiegészítve, a városi lét és szervezet nélkülözhetetlen támaszai, egyáltalán, a várossá válás igényének létrehívói voltak. Ugyanis a széles földműves réteg számára, az élethelyzetükben, kultúrájukban hozzájuk kötődő kézműves réteggel egyetemben, nem volt létszükséglet – sőt némelykor kifejezetten teher volt – a városi szervezet, illetve a városiasodás több vívmánya. Így a meglévő adottságok birtokában a városi rang elérése, a rendezett tanácsú városi szervezet kialakítása, működtetése, és mindennek megvédése is eredmény volt, amelynek elérése csak a város legnagyobb adófizetőinek, a virilistáknak a vezetésével, tevékeny közreműködésével jöhetett csak létre.

Az értekezés tárgyában megjelent publikációk:

- 1., *Két választás Pincehelyen. Az 1901. évi véres országgyűlési képviselőválasztás.* In: Levéltári Szemle 1999/1. 22-28.
- 2., *Színház- és moziépítési tervek a századelőn Szekszárdon. A Világ Mozgó Filmszínház építésének története.* In: Új Dunatáj 1999/1. 72-79.
- 3., *Megyei önkormányzati választások Tolna megyében a kiegyezés korában.* In: Comitatus 1999/március, 58-66.
- 4., *Bűnösség és felelősség kérdése egy tragédiába torkollott képviselőválasztás kapcsán (Pincehely, 1901).* In: Bana József (szerk.): Bűn és bűnhődés I., Győri Tanulmányok 23., Győr, 2000. 35-59.
- 5., *Etetés-ítatás a követ- és képviselőválasztásokon.* In: Bana József (szerk.): Hedonizmus. Győri tanulmányok 25., Győr 2001, 71-89.
- 6., *Törvényhatósági választások Tolna megyében 1871-1917.* In: Tolna megyei levéltári füzetek 10., Szekszárd, 2002. 5-82.
- 7., *A szekszárdi virilisek összetétele 1872-1918 között.* In: Tóth G. Péter (szerk.): Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában. 2002. Veszprém, 149-162.
- 8., *Községek, városok helye és szerepe a polgári kori adóigazgatásban.* In: Levéltári Szemle 2003/2. 28-42.
- 9., *Korlátozott előjog. A virilista nők Szekszárd r.t. városban a XX. század első évtizedeiben.* In: Lácza Magdolna (szerk.): Nők és férfiak..., avagy a nemek története. Rendi társadalom – polgári társadalom 16., Nyíregyháza, 2003. 198-225.
- 10., *Népképviselő érvényesülése a dualizmus kori Tolna megye törvényhatósági bizottságának összetételében.* In: Dobos Gyula (szerk.): Levéltárügy múltja, jelene és jövője; Tolna megye a dualizmus korában, tanulmánykötet. Szekszárd, 2003. 166-182.

- 11., *A fürdőélet intézményesülése Szekszárdon a II. világháborúig*. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXVI. Szekszárd, 2004. 351-398.
- 12., *Egy tolnai kistáj, a Sárköz megyei képvisellete a dualizmus korában*. In: Comitatus 2004/6. 59-64.
13. *Virilisták szerepe és jelentősége Szekszárd életében (1905-1914)*. In: Dobos Gyula (szerk.): Szekszárd a XX. század első évtizedeiben. Szekszárd, 2005. 79-130.
- 14., *A szekszárdi Leopoldok. Pillanatfelvétel egy saját irathagyatékkal nem rendelkező család kutatásának állásáról*. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg. megyei levéltári évkönyv 17., Nyíregyháza, 2006. 449-466.
- 15., *Ifj. Leopold Lajos és Szekszárd*. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXVIII., Szekszárd, 2006. 341-381.
- 16., *Kísértő múlt: a zsidóellenesség irracionális formáinak továbbélése egy tragédiába fordult képviselőválasztás kapcsán (Pincehely, 1901)*. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Személyes idő – történelmi idő. Rendi társadalom – polgári társadalom 17., Szombathely, 2006. 85-104.
- 17., *Katonaság és csendőrség az 1901. évi „véres” pincehelyi választáson illetve a pótválasztáson*. In: Tolna megyei levéltári füzetek 11., Szekszárd, 2006. 329-370.
18. *Ifj. Leopold Lajos élete Szekszárdon*. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXIX., Szekszárd, 2007. 413-498.
- 19., *A harmadik Leopold-fivér: Leopold Samu*. In: Halmos Károly-Klement Judit-Pogány Ágnes-Tomka Béla (szerk.): A felhalmozás míve. Történelmi tanulmányok Kövér György tiszteletére. Budapest, 2009. 66-80.
- 20., *A helyi politikai és társadalmi elit a századvégen Geiger Gyula szekszárdi ügyvéd és lapszerkesztő korabeli írásaiban*. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXII., Szekszárd, 2010. 539-586.
- 21., *Geiger Gyula szekszárdi virilista tündöklése és bukása. Egy Tolnától Budapestig futó életpálya szekszárdi szakaszáról*. In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. (szerk.): H. Németh István-Szívós Erika-Tóth Árpád, Hajnal István Kör-Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2011. 361-377.
- 22., *Pályatöredékek a századfordulóról: Leopold Samu és Guttmann Irén (Lys-Noir). Adalékok a neológ zsidóság műveltségéhez*. In: Múlt és Jövő 2011/2. 69-91.
- 23., *Szekszárd házai és háztulajdonosai a 19. század közepétől az 1920-as évekig. (Egy elkészítendő adattár felépítéséről, tudományos és helytörténeti hasznáról)*. In: Új Dunatáj 2011/4. 39-59.
- 24., *Befogadás és kitagadás. Adalékok a német-magyar asszimilációhoz: Tormay Cécile és Dienes Valéria családi háttéréről*. In: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XXXIV., Szekszárd, 2012. 431-469.
- 25., *A nagybérletek családi rendszerének kiépülése a szekszárdi Leopold família esetében (1861-1920)*. In: Borsy Judit Borbála (szerk.): Uradalmak térben és időben. Baranyai történelmi közlemények V., Pécs, 2013. 267-335.